

Xəyalə HÜSEYNOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Gəncə Bölməsi, Nizami Gəncəvi Mərkəzi
Orcid: 0009-0005-6500-2095
E-mail: x_genceli@yahoo.com

“SİRLƏR XƏZİNƏSİ” MƏSNƏVİSİNDƏ “MÜRŞİD İLƏ MÜRİDİN” HEKAYƏTİ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Qurani-Kərim, mürşid, mürid, təsəvvüf, pir

Giriş. XII əsrdə yaşamış, bir çox elmlərin sirlərinə vaqif olan, bu zəngin biliklərini əsərləri vasitəsilə oxucularına çatdıran, eyni zamanda elmə hələ məlum olmayan, lakin onun yaradıcılığında bədii fəlsəfi üslubda öz yerini tapan düşüncələrini “Xəmsə” adı altında bir araya toplayan dahi mütəfəkkir Nizami Gəncəvi nə qədər tədqiq edilsə də, əsərlərini əhatə edən mövzuların dərinliyi şairin zəngin irsinin yenidən təhlilə cəlb edilməsinin vacibliyini göstərir. Çünki “bəşər fikrinin, öz dövründəki elmlərin elə bir sahəsi yoxdur ki, Nizami məşhur “Xəmsə”sində o barədə danışmasın” [1, s.5]. Şairin, kamil insan, ideal cəmiyyət kimi yaratdığı məqsədyönlü düşüncələrini özündə əks etdirən məqalət və hekayətlərlə zəngin ilk əsəri “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisidir. Bu məqalət və hekayətlərin hər biri ibrətəməz xarakter daşıyır. Bu hekayələr, şairin öz dövrü ilə səsleşən, günümüzdə də aktuallığını qoruyan mövzularla əhatələnmişdir.

Əsas hissə. “Sirlər xəzinəsi” poemasında şairin qələmi ilə qızıl hərflərlə yazılan hekayətlərdən biri “Mürşid ilə müridin hekayəti” adlanır. Hekayətin adına nəzər yetirsək, əlbəttə ki, ilk baxışdan bizdə təsəvvüfi fikirlər formalaşdıracaq. Mürşid (مرشد) sözünün lüğəvi mənası rəhbər, bələdçi deməkdir [2, s. 367]. Termin olaraq isə, salikə (X.Hüseynova - müəyyən təriqətə inanan) haqq yolunda rəhbərlik edənə deyilir. Təsəvvüfdə isə, müridlərə rəhbərlik edən və onları irşad edən şəxs mənasındadır [7]. Mürid (مرید) sözü lüğətdə “ardıcıl, şagird, sufi şeyxinin şagirdi” kimi mənaları bildirir. İstilahı mənası isə “Haqqa gedən yolda qərarlı və güclü iradə nümayiş etdirən insan” deməkdir [8].

(Təriqət yolçusu), iş bilən pirlərdən biri
Mın nəfər müridlə yol gedirdi [3, s.209].

رھروی از جملہ پیران کار
[13] می شد و با پیر مریدی ہزار

Hekayənin orijinalını incələdiyimizdə şairin, ancaq pir kəliməsini işlətdiyini görürük. “Pir” Haqq yolunda salikə rəhbərlik edən və təriqət qurucusu mənasında təsəvvüf terminidir [12]. Orijinaldan tərcümə edən tərcüməçi isə pira yaxın mənada olan mürşid kəliməsindən istifadə etmişdir.

Hekayədən başqa bir beytə nəzər yetirək:

Haman səhrada nəgahan pir
Torpaq əminlərinə bir möhkəm yel hədiyyə elədi.
Müridlər qolçarını yelləyərək
Çıxıb getdi, onunla yalnız bir nəfər qaldı [3, s. 209-210].

Burada “mürşidin müridlərinə yel hədiyyə etdi” ifadəsi müəllim tərəfindən şagirdlərinə verilən bir imtahandır. Bütün müridlərin müəllimini tərk etməsi, yalnız bir nəfərin qalıb dayanması, o şəxsin haqq yolunda daha öndə olduğunu göstərir.

Pir ona dedi: “Nə fikirləşdin ki,
Onlar hamısı getdi, sən isə yerində qaldın?”
Mürid cavab verdi: “Ey məqamı mənim ürəyimdə olan,

Ey ayağının torpağı mənim başımın tacı olan,
Mən əvvəlinci nəfəs (dəfə) bura yel ilə gəlməmişdim-
Ki, haman yel ilə də geri qayıdım.
Alacaq gözləyən alacağını alandan sonra gedər,
Yel ilə gələn isə yel ilə də gedər” [3, s.210].

Nizami Gəncəvi “yel” sözü ilə çox vaxt insanın nəfsani istəklərini, dünyaya bağlılığını ifadə edir. Şair “yel ilə gəlmək” ifadəsi ilə müridlərin çoxunun bu yola yalnız zahiri səbəblər və ya keçici həvəs ilə qatıldığını, habelə yel, burada şagird obrazında iştirak edən müridlərin iradə zəifliyini, mənəvi yolçuluğun dərk edilməməsi, dözümsüz davranışları simvolizə edir. Bu hekayədə yalnız bir mürid dözümlülük göstərərək müşdidinin verdiyi qayda-qanunlara riayət edib istədiyi nəticəyə çatır. Həmin möhkəm iradə sahibi mürid, hər kəsin tərki edib getdiyi halda sən niyə davam edirsən-deyə sual verən müşdidə cavabında, geri dönmək üçün gəlmədiyini, heç bir gücün onu tutduğu yoldan qaytara bilməyəcəyini deyərək zəif, iradəsiz insanı rüzgara bənzədir, tutduğu yolun isə səbr, dözümlülük tələb etdiyini vurğulayır. İslam peyğəmbərinin söylədiyi kimi: “Qalib, insanlara deyil, öz nəfsinə qələbə çalan adamdır [7, s.83].

Yel, həmçinin mənəvi sınaq da hesab edilə bilər. Eyni zamanda müşdidin müridlərini sınamaq üçün verdiyi cəza və ya imtahan olunmaları üçün gördüyü tədbirlər kimi mənaları ifadə edir. Müşdidin şagirdlərini sınaqdan keçirmək üçün bu metaforik küləyin simvolik olaraq “əsdirlməsi” onların bu uzun yolda göstərəcəkləri dözümlülüüyü yoxlamaq məqsədi daşıyır. Əlbəttə müridlərin etirazı, onların bu yoldan başlamazdan əvvəl geri dönmələrinə səbəb verir. İlahi həqiqətə yönəlmiş, nəfsani məqsədi olmayan əsil müridlər bu sınaqdan alnıcaq çıxırlar. Şair “yel ilə gəlmək” ifadəsi ilə insanın yalnız ilahi eşq və qətiyyətlə bu yolda qala biləcəyinə işarə edir.

Toz sürətlə gedən və tez də oturandır,
Odur ki, o, bir yerdə qərar tuta bilmir [3, s.210].

Bu misralarda işlədilən toz, yüngül və sabitliyi olmayan bir maddə olduğu üçün külək nəticəsində hərəkət edir, eyni zamanda bir yerdə də qərar tuta bilmir. Şair, bu növ iradəsiz insanları toza bənzədir. O, bu bənzətmə ilə, eyni zamanda tozun özünəməxsus xüsusiyyətini də açaraq oxucuların diqqətinə çatdırır. Bununla da şair maddi dünyanın da keçici olduğunu göstərir. Qurani-Kərimdə bu haqda buyrulur: “Dünya həyatı oyun və əyləncədən başqa bir şey deyildir. Axirət yurdu müttəqilər üçün daha xeyirlidir. Məgər dərk etmirsiniz?” [6, 6/32]. Həqiqətən, bu hekayə bir həyat fəlsəfəsidir.

Başqa bir beytə nəzər yetirək:

Sən yaş (cavan, təcrübəsiz) deyilsənsə, zahidliyin (tərki-dünyalıqın) yükünü daşı,
Uzunqulaq deyilsənsə, öz təbiətinin yükünü daşıma [3, s.210].

Zahid, qulun Haqdan başqa hər şeyi tərki etməsi mənasında bir təsəvvüf terminidir [11]. Habelə “zahid axirəti dünyadan, zilləti izzətdən, təlaş rahatılıqdan, aclığı doymaqdan, axirət sağlamlığını dünya məhəbbətindən və diqqəti qəflətdən üstün tutan şəxsdir. Belə bir şəxsin nəfsi dünya həyatında olsa da qəlbi axirətdədir” [8, s.411].

Şairə görə, zahidlik ilahi həqiqətə çatmaq üçün insanın qət etdiyi mənəvi bir yoldur, bu zaman həmin şəxs dünyəvi istəklərdən imtina etməli və Allah üçün yaşamalıdır.

Bunun üçün, zahid, nəfsi istəklərini nəzarət altına alaraq mənəvi güc tələb edən bir yol seçir. Bu yol çətin olduğu qədər də, zövqlü bir yoldur. Çünki bu yolun sonunda ruhun saflaşması və ilahi həqiqətə çatmaq şövqü vardır.

Digər tərəfdən şair, tutduğu haqq yoldan dönməyən insanları isə uzunqulağa bənzədir və həmin insanı onunla bərabər tutur. Çünki bu qəlib insanlar uzunqulaq kimi ancaq öz həvəslərinin yükünü daşıyan bir varlığa çevrilir. İmam Qəzzali yazır: “Heç şübhəsiz nəfs

düşmanların ən zərərlicisidir. Onu müalicə etmək çox çətindir, çünki o, içəridəki bir düşmandır. Oğru ev əhlindən biri olanda, ona qarşı tədbir görmək çox çətindir və zərəri çox böyükdür [5, s.96].

İnsanın yalnız dünyəvi həzlərə bağlı bir həyat keçirməsi, əlbəttə onun ali təbiətinə ziddir. Çünki bəşər övladının öz nəfsinə təslim olması, onun əsil məqsədinin itirilməsinə səbəb olur. Və bildirir ki, sənin mənəvi ucalığa çatmağına mane olan, daima sənə pis şeyləri əmr edən nəfsani istəklərindən əl çək, əks halda Qurani-Kərimdə buyrulduğu kimi:

“And olsun nəfsə və onu yaradana (ona biçim verənə); Sonra da ona günahlarını və pis əməllərdən çəkinməsinə (xeyir və şəri) öyrədənə ki, nəfsini (günahlardan) təmizləyən mütləq nicat tapacaqdır! Onu (günaha) batıran isə, əlbəttə, ziyana uğrayacaqdır” [6, 91/7,8,9,10].

Allahu Təala sonuncu ayədə nəfsini günaha batıranların zərəmə uğrayanlardan olacağını bildirir. Şair isə, zahidliyin fəlsəfəsini, əsas mənasını açaraq bu yolu məsləhət görür. Əgər ey insan, sən bu yolda büdrəmədən düz getsən, mənəvi xoşbəxtliyə çataraq sənə məhv edən heyvani xislətlərə əlvida deyəcəksən, ruhunun gedə biləcəyi ənginlikləri fəth edəcəksən.

Sənin zahidlik xəttin (yolun) saxtalaşmayınca,

Göz yaşardar, özü isə yaş olmaz.

Sultanın güləbətində zahidlik olsa,

O, Süleyman və onun zənbili kimi olar [3, s.210].

Hətta zahidliyin dəyərini oxucu kütləsinə çatdırmaq üçün onu Süleyman peyğəmbərin əhvalatı ilə daha zənginləşdirib, xüsusi estetik ruh qatmışdır.

Bu beytlərdə, insanın könül toxluğu, ona təqdim olunan zənginlikdən sui-istifadənin yaxşı iş olmadığı, hər zaman insanın halal öz zəhməti ilə əldə etdiyi qazancın önəmi vurğulanır.

Nəticə. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nizami Gəncəvinin qələmə aldığı bu hekayət oxucularda təsəvvüf ideologiyasında mövcud mürşid mürid prototiplərini xatırladır. Ancaq bizim fikrimizcə, şairin düşüncələrinin zahiri mənası ilə bərabər, eyni zamanda batini mənalara da mövcuddur.

Bu hekayətdə mürşid, sanki həyatı simvolizə edir. Çünki həyat da insanların var olmasında müəllim rolunu oynayır. Mürid isə bəşər övladını təmsil edir. Çünki insan daima axtarışda, inkişafda olan bir varlıqdır. Həyatın daxilində bir mübarizə içərisindədir. Doğumundan ölümünə kimi öyrənmə prosesinə davam edir. Hekayədə mürşidin imtahanlarına tab gətirib dözən mürid sonda istədiyini əldə edir, səbrlə dözüm göstərərək ruhunu pisliklərdən təmizləmiş bir varlığa çevrilir.

Həyatda eyni qayda ilə içində barındırdığı insanı fərqli üsullarla sınaqdan keçirir. Zəif, nəfsinə yenilən birisi yarı yolda, hətta bəzən yolun başında məğlub olaraq şairin görmək istədiyi, dönə-dönə əsərlərində vurğuladığı kamil insan prototipini yarada bilmir. Lakin inkişaf yolunu seçən, heyvani istəklərdən əl çəkərək mənəvi ucalığa çatan insan, əlbəttə şairin yaratdığı əsil var olma səbəbini anlayan, “mənəvi” nə olduğunu dərk edən, bəşəriyyətin tacı hesab olunan Qurani-Kərimlə müjdələnən, “Biz, Adəm övladını şərəfli və hörmətli elədik, onları suda və quruda (gəmilərə, heyvanlara və başqa nəqliyyat vasitələrinə) mindirib sahib etdik, özlərinə (cürbəcür nemətlərdən) təmiz ruzi verdik və onları yaratdığımız məxluqatın çoxundan xeyli üstün etdik. (İnsan şüur, nitq qabiliyyəti, gözəl surət, boy-buxun, əllə yemək və s. bu kimi məziyyətlərinə görə həmişə Allaha şükür edib yalnız Ona tapınmalı, Rəbbinə heç bir şərik qoşmamalıdır!) ayəsi bunun ən gözəl sübutudur [6, 70].

Allaha qul insan, yəni qulluqda qüsurlu olməyən, günahlarını dərk edərək bir daha qayıtmayan Nizamının də təbircə desək:

Hələ ki, nəfəsin var, yaxşı olar ki, inan,

Bir eşqin qapısında can qoyasan, nəfəs can! [4, s. 195].

İnsanın olmaq istədiyi məqam onu mənəvi cəhətdən uca varlıq hiss etdirən kamil insan məqamıdır. Bu da şairin yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Dünya insan oğlu üçün yaradıldığı kimi, şair də zəngin yaradıcılığını kamil insan yaratmaq üçün hər cür naxışla bəzəmişdir. Şairin dərin mənalar ehtiva edən yüksək düşüncələri, insan zəkasının üstündə yer alan fikirləri ilə, əsərlərini biz oxucuların qarşısına hazır bir təam kimi təqdim etmişdir. Bizə düşən həmin zəngin, dəyəri ölçüləbilməyən düşüncələri mənimsəyib həyatımızda tətbiq etməkdir. Əgər hər bir oxucu özü üçün müəyyən dərslər götürərsə, bu zaman, doğrudan da, cəmiyyətimiz çiçək açar, köüllər sevinclə dolar, insan özünü xoşbəxt varlıq kimi ona təqdim edilən bu qısa həyatı layiqincə başa çatdırar.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev, Ə. Nizami və dünya ədəbiyyatı. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, - 1964. – 172 s.
2. Ərəbcə-azərbaycanca lüğət. Tərtib edən: Rafiq Əliyev. Bakı, 2014. S. 367
3. Gəncəvi, N. Sirlər xəzinəsi / Filol. tərc., izahlar, şərhlər və qeydlər: R.Əliyev. – Bakı: Elm, – 1981. – 246 s.
4. Gəncəvi, N. Sirlər xəzinsəsi / Farscadan tərcümə edən və izahların müəllifi: X.R.Ulutürk. – Bakı: Lider nəşriyyat, – 2004. – 264 s.
5. Gazali, İ. Hak Yolun Esasları / Çeviren: Dilaver Selvi / – İstanbul: Semerkand Yayınevi, – 2013, – 256 s.
6. Qurani-Kərim məali / Ərəb dilindən tərcümə edənləri: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev / – Bakı: İpək yolu, – 2007. –604 s.
7. Kaşani, İ.M. Tasavvufun Ana Esasları (Misbahul– Hidaye ve miftahul– kifaye) / Farscadan çeviren: Hakkı Uygur / – İstanbul: Kurtuba kitab, – 2010. – 429 s.
8. Seyid Abdullah Şübbər, Əxlaq / Tərcümə edən: İlqar İsmayilzadə. – Bakı: 2020. – 471 s.
9. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mursid>
10. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murid>
11. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahid>
12. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pir>
13. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/makhzanolasrar/sh53>

Хаяла ГУСЕЙНОВА
Кандидат филологических наук

ИСТОРИЯ “МУРШИДА И МУРИДА” В МЕСНЕВИ «СОКРОВИЩНИЦА ТАЙН» РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Коран, муршид, мурид, суфизм, пир

Первое произведение Низами Гянджеви, «Сокровищница тайн», насыщено разнообразными рассказами и притчами, отражающими целенаправленные размышления поэта о совершенном человеке и идеальном обществе. Одной из таких проникновенных историй является «История Муршида и Мурида». Эта история передаёт читателям глубокий философский смысл и напоминает о прототипах муршида и мурида в суфийской идеологии.

На первый взгляд, рассказ может показаться простым наставлением о взаимоотношениях муршида (духовного наставника) и мурида (ученика). Однако, при

более глубоком анализе становится ясно, что он содержит не только внешний, но и внутренний (духовный и символический) смысл.

В этой истории муршид символизирует жизнь. Так как жизнь играет роль учителя, преподнося людям уроки через трудности и испытания. Мурид же олицетворяет человека, который постоянно находится в поиске смысла и самосовершенствования. Человек, находясь в борьбе, учится и развивается на протяжении всей своей жизни, от рождения до смерти.

Основной момент рассказа заключается в испытаниях, которые муршид предлагает своему мюриду. Терпеливо преодолевая эти трудности, мюрид в конце концов достигает желаемого – духовного совершенства. Здесь акцент делается на терпение и силу воли как на главные факторы, помогающие человеку преодолеть свои слабости и продвигаться к духовному развитию. Мюрид, усваивая уроки жизни, очищает свою душу от зла и становится совершенной личностью.

Рассказ имеет глубокую связь с суфийскими идеями и вдохновлён Кораном. Взаимоотношения между муршидом и мюридом символизируют не только духовную связь человека с Богом, но и этапы, которые человек проходит на этом пути. Низами Гянджеви мастерски передаёт основные принципы суфизма через этот рассказ, призывая читателей глубже задуматься о смысле жизни.

Таким образом, «История Муршида и Мурида» – это не просто суфийский рассказ, но и урок жизни, который символизирует духовное развитие человека.

Khayala HUSEYNOVA
PhD in Philology

**"THE STORY OF THE MURSHID AND THE MURID" IN THE MASNAVI
"THE TREASURY OF MYSTERIES"
SUMMARY**

Key words: Nizami Ganjavi, Quran, murshid, murid, Sufism, pir

Nizami Ganjavi's first work, "The Treasury of Mysteries", is rich with various stories and reflections that encapsulate the poet's deliberate thoughts on the ideal human being and a perfect society. One of the most impactful tales in this masnavi is titled "The Story of the Murshid and the Murid". This tale conveys a deep philosophical meaning and reminds readers of the prototypes of murshid (spiritual guide) and murid (disciple) in Sufi ideology.

At first glance, the story may appear as a simple teaching about the relationship between a murshid and a murid. However, a deeper examination reveals that it contains not only an external but also an internal (spiritual and symbolic) meaning.

In this story, the murshid symbolizes life, as life itself takes on the role of a teacher, offering lessons to people through hardships and trials. The murid, on the other hand, represents humanity—a being constantly in search of meaning and self-improvement. Humans, immersed in struggle, learn and grow throughout their lives, from birth to death.

The central theme of the story lies in the tests presented by the murshid to the murid. By patiently enduring these challenges, the murid ultimately achieves spiritual perfection. Here, patience and resilience are highlighted as key qualities that help individuals overcome their weaknesses and progress toward spiritual growth. By learning the lessons of life, the murid purifies their soul from vices and transforms into a perfected being.

The tale is deeply connected to Sufi ideas and is inspired by the Quran. The relationship between the murshid and the murid symbolizes not only the spiritual bond between humans and God but also the stages a person goes through on this journey. Through this story, Nizami Ganjavi masterfully conveys the core principles of Sufism, inviting readers to reflect more deeply on the meaning of life.

Thus, "The Story of the Murshid and the Murid" is not just a Sufi tale but also a profound life lesson symbolizing the spiritual development of humanity.

Daxil oldu: 16.12.2024-cü il